

Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj (SOFARR)

Evidenční číslo projektu

WD-13-07-1

Doba řešení projektu

1.4.2007 - 31.12.2011

Souhrnná zpráva za dílčí cíl DC001

**Konceptualizace ekonomického, lidského, sociálního
a kulturního kapitálu, jejich vzájemných vztahů v území
a vlivu na regionální disparity**

odpovídá řešitelský tým

Univerzity Karlovy v Praze, Přírodovědecké fakulty
Sociologického ústavu Akademie věd České republiky

Leden 2009

Sociální kapitál a regionální rozvoj

Jana Stachová

1. Úvod

V sociálních vědách jako je sociální a ekonomická geografie, ekonomie, politická věda či sociologie lze v poslední době pozorovat převrat v náhledu na regionální rozdíly, jak na úrovni mezinárodní tak uvnitř jednotlivých států. Jedním z impulsů k tomuto převratu byl bezpochyby Putnamův výzkum italských regionů, a jeho tvrzení, že občanská tradice regionu ovlivňuje výkon regionální vlády (Putnam 1993). Ustupuje se od čistě ekonomického vysvětlování rozdílů v dynamice rozvoje regionů a do hry vstupují tzv. měkké, sociálně kulturní či ne-ekonomické faktory. Pro vysvětlování nerovnoměrného regionálního rozvoje jsou tak mimo jiné využívány koncepty sociálního kapitálu, kooperace, důvěry či reciprocity, znalosti a učení.

Ekonomové se tradičně se zaměřují na přírodní, fyzický a lidský kapitál jako na klíčové determinanty ekonomického růstu. Ale zaměření na tyto tři typy kapitálu představuje přehlížení kritického aspektu v procesu ekonomického růstu, jelikož není vysvětlována interakce ekonomických aktérů (Iyer, Kitson, Toh 2005). Klesá význam nerostných zdrojů a dochází ke konvergenci lidského kapitálu, různé ekonomické situace regionů v rámci rozvinutých kapitalistických společností vyžadují proto jiná vysvětlení (Mohan, Mohan 2002). Proto je třeba odlišit sociální kapitál od lidského kapitálu, individuálního atributu ve formě dovedností a schopností. Sociální kapitál může být generován jako vedlejší produkt jiných aktivit v komunitě, zatímco lidský kapitál je generován prostřednictvím reflexivního a účelného úsilí individuů. Sociální a lidský kapitál spolu automaticky nekorelují. Dále je třeba sociální kapitál odlišit kapitálu kulturního, který je vlastnictvím kulturních zdrojů a dovedností potřebných k účasti na elitních společenských interakcích (Mohan, Mohan 2002). Využívání konceptu sociálního kapitálu a dalších příbuzných pojmů je jistě přínosem v dané problematice, nicméně je třeba se vyvarovat jejich přeceňování, které může vést až ke kulturnímu determinismu (Beugedijk, Van Schaik 2005). Výše uvedené koncepty jsou jistě užitečné, neboť vnášejí důležité sociální aspekty do čistě ekonomických perspektiv. Konceptualizace neekonomických faktorů a jejich vlivu na regionální rozvoje není však vždy jasná a často nemá empirickou podporu. Sociální kapitál, důvěra a reciprocita se staly velmi poetickými a romantickými pohledy na lidskou ekonomickou kooperaci v úspěšných regionech a je velice nebezpečné využívat je jako jediný klíč vysvětlování úspěchu či

neúspěchu celých ekonomik. V duchu konceptu sociálního kapitálu jsou často sociální interakce považovány za bezkonfliktní a schopné mobilizovat zdroje k užítku celé komunity. Další úskalí těchto konceptů leží v posunutí pojmu zakotvenosti. Zatímco původní význam slova se týkal sociálních vztahů, dnes je často tato zakotvenost v ekonomické geografii přisuzována lokalitám. Regiony jsou studovány stejně jako firmy, ačkoliv racionality těchto dvou subjektů jsou zcela odlišné. Je proto zjednodušující říkat, že určitá forma sociálního chování (důvěra a reciprocita) je svázána s jednou formou sociálně prostorové organizace, území, neboť tím dochází k redukci prostoru na území. Není pak brána v úvahu mezinárodní dělba práce, vztahy mezi regiony, makroekonomická politika států či mocenské struktury a konflikty mezi regionálními aktéry. Je třeba mít stále na paměti, že regiony nejsou nezávislé jedinečné teritoriální entity (Hidjimichalis 2006).

2. Sítě a informace

Přítomnost sociálního kapitálu v regionu předpokládá množství sociálních vazeb, z nichž některé mohou přenášet hodnotné informace. Ti kdo ho mají snazší přístup k informacím mají výhodu a to je rozhodující pro regionální rozvoj a regionální strategie. Základní otázkou v tomto pojetí pak je, jaké jsou ideální vlastnosti sociální struktury, která bude přinášet nejužitečnější informace v regionu (Callois, Aubert 2007).

V nových modelech regionálního rozvoje hrají instituce a kultura klíčovou roli, argumentuje se, že mohou produkovat veřejné statky, posilovat sociální komunikaci, a podporují kooperativní jednání. Charakteristickou formou instituce v tomto smyslu je například regionální rozvojová agentura. Dobře fungující regiony by měly tedy být ty s hustými sítěmi asociací a skupin, které produkují veřejné statky, informační kanály a spolupráce spíše než hierarchické nařizování. Institucionální hustota byla identifikována jako klíčový faktor regionálního rozvoje (Beugesdijk, Van Schaik 2005).

Existuje spousta mechanismů kterými sociální kapitál ve formě sítí ovlivňuje ekonomický růst. Sociální kapitál může ovlivňovat způsoby, kterými jsou využívány technologie, může vést k rychlému přijetí nových inovací, a tak ekonomika může rychleji růst. Sociální kapitál může vysvětlovat nejen individuální chování na mikroekonomické hladině. Sociální kapitál má implikace i ve skupinovém chování, a to v podobě role interakcí a jejich vlivu na skupinové a individuální výstupy. Sociální kapitál jako systém interpersonálních sítí, pokud je správně uspořádán, podporuje jak vznik komunitních institucí, tak vznik trhů. Management a využití sítí je důležité, neboť to ovlivňuje celkový mechanismus alokace zdrojů. Sociální

kapitál sám o sobě má omezenou hodnotu, v ekonomickém růstu působí v kombinaci s ostatními kapitály, lidský kapitál se díky němu stává více efektivní (Iyer, Kitson, Toh 2005). Nad-regionální systémy spolupracujících vztahů mezi firmami a dalšími organizacemi jsou všeobecně považovány za hlavní sílu regionálního ekonomického úspěchu a restrukturalizace, která podporuje průmyslovou inovaci a konkurenceschopnost. Regionální komunity prosperují díky spolupráci, ať již v termínech ekonomické specializace (industrial district), výměny informací založené na osobní interakci (innovative milieu), nebo kolektivního učení (learning region). Tyto termíny jsou do značné míry komplementární, všechny kladou důraz na výhody pramenící ze společensky ukotvené interakce a lokalizovaných institucí. Zajímavý je právě přístup inovačního milieu, který se pokouší analyzovat a vysvětlovat, jak dobrá regionální situace ve smyslu existence univerzit, výzkumných laboratoří, veřejně podpůrných institucí a firem, pokud jsou zkombinovány s určitými efektivními prostředky interakce a koordinace mezi organizacemi, může vést k vysoce pozitivním regionálním výsledkům. Důraz je kladen na způsoby, kterými jsou vyměňovány informace a znalosti mezi různými regionálními subjekty, zatímco institucionální struktura je nahlížena jako více méně nezbytný předpoklad. Inovační milieu zahrnuje tři hlavní elementy – efektivní vztahy mezi aktéry v rámci regionálního kontextu, sociální kontakty podporující proces učení a sounáležitost s regionem. Z tohoto pohledu se zdá, že koncept sociálního kapitálu a koncept milieu referují o stejných, či alespoň podobných faktorech regionálního rozvoje. Oba zdůrazňují výhody hustých sítí sociálně zakotvených a důvěryhodných vztahů mezi organizacemi, které vytvářejí soudržnost a společné hodnoty, redukuje nejistotu, vytvářejí podporu, umožňují učení a zlepšují přístup k informacím (Fromhold-Eisebith 2004).

Jak bylo řečeno výše, sociální kapitál ve formě sociálních sítí hraje úlohu v regionálním rozvoji. Působení sociálních sítí na regionální rozvoj však také není jednoznačné. Existence sociálního kapitálu předpokládá množství sociálních vazeb, z nichž některé mohou přenášet hodnotné informace o výrobních technologiích, charakteristikách trhu, zajímavých obchodních partnerech atd. Přístup k relevantním informacím je nákladný a ti, kdo ho mají snazší, mají výhodu. Přístup k informacím o nových technologiích, potencionální poptávce či vhodných partnerech je rozhodující pro regionální rozvoj, neboť regionální strategie se často orientují na nové produkty. Jaké jsou tedy ideální vlastnosti sociální struktury, která bude produkovat nejužitečnější informaci v regionu? Husté svazující sítě zprostředkují spíše všední informace, slabé přemostňující vazby spojující rozdílné sociální skupiny přinášejí originální a diverzifikované informace. Takové informace ale budou méně správné a

spolehlivé, na rozdíl od těch obdržených prostřednictvím silnějších vazeb, což je důsledkem menší důvěry a loajality v slabších vazbách (Callois, Aubert 2007).

Sociální vazby také mohou zapříčinit to, že nejsou hledány nové a lepší ekonomické příležitosti. Pokud jsou subjekty bezpečně zabudovány v sociální struktuře, nemají tendenci hledat nejlepší možné partnery. Zakotvenost v sociálních vazbách tak může způsobit nízké individuální podněty, konzervativní chování jednotlivců, obava ze zviditelnění, které je považováno za podezřelé. Jelikož inovační jednání představuje určitou míru rizika není frekventované. Bezpečné jisté sítě vytvářené komunitou nedovolují individuím inovační jednání. Svazující sociální kapitál může řešit problém kolektivní akce, ale také přispívá k nedostatku informací, nízkým podnětům, konspiraci a diskriminaci. Přemostňující kapitál je zásadní pro přinášení nových informací a příležitostí, ale potencionální zdroje, které s sebou nese jsou zase méně spolehlivé. Z těchto důvodu je nutné v empirickém výzkumu zhodnotit existenci vazeb na zdroje informací, a druhy informací, ke kterým tvoří přístup. Je nutné rozlišit lokální vazby a vazby mimo region. Také je třeba zhodnotit bohatost a kvalitu informací, které poskytují (Callois, Aubert 2007).

3. Sounáležitost s místem a participace

Nelze popírat, že ekonomická aktivita je sociálně, kulturně a institucionálně podmíněná, a proto nemůže být vysvětlována pouze samotnými atomizovanými individuálními motivy jednání. Musí být chápána jako součást širších sociálních, kulturních a politických struktur pravidel, procedur a konvencí. Jak již bylo uvedeno výše, je úspěšný endogenní regionální rozvoj závislý také na ne-ekonomických faktorech jako je sociální kapitál, důvěra a reciprocita založených na známostech, směnám tváří v tvář, kooperaci, zakotvených postupech, zvycích a normách, lokálních konvencích komunikace a interakce. Tyto sociální a kulturní vztahy slouží tak, že snižují nejistotu mezi lokálními ekonomickými aktéry tím, že produkují tichou (tacit) a kolektivní znalost a pomáhají sdílet rizika. Tyto vztahy jsou vztahová aktiva, která nejsou obchodovatelná, a jednoduše nahraditelná, jelikož čerpají z sociálních vlastností lokálních sítí ekonomických aktérů (Hidjimichalis 2006). Komunita (obec, region) se bude rozvíjet či růst pokud správně dokáže organizovat sama sebe. Tzn. že místní aktéři (podnikatelé, politikové, finančníci, výzkumníci, skupiny) pracují společně vytvářejíce tak prostředí přispívající k inovaci, podnikání a ekonomickému růstu. Aspekty jako je partnerství, vize, vůdcovství, spolupráce, důvěra synergie jsou součástí standardního slovníku většiny lokálních rozvojových strategií (Polese, Shearmur 2006). Efektivita veřejného a občanského sektoru, jeho schopnost vytvářet strategie, zapojení místních lidí a podniků do rozvojového plánování

a podpory – to vše se stává velmi důležité. Klíčovou otázkou pro autority je jak vytvářet příznivé obchodní prostředí pro podniky a zároveň lepší podmínky pro život obyvatel. Tento úkol není jednoduchý neboť jsou často tyto dva cíle v protikladu. Regionální identita, se svojí institucionální hustotou založená na společném sociálním prostoru a lokální kultuře vytváří tzv. struktury očekávání, které dovolují změnu v některých institucích a umožňují bolestné reformy bez nebezpečí sociálního kolapsu (Raagma 2002).

Růst sociálních problémů a pokles sociálního kapitálu jdou podle některých teorií ruku v ruce. Sociální kapitál je základem stability a schopnosti komunity pomoci sama sobě. Jeho absence je pak klíčovým faktorem vedoucím k úpadku komunit. Zásadní z tohoto pohledu je míra, do jaké se obyvatelé území cítí součástí stejné komunity. Pokud si obyvatelé komunity nemyslí, že jsou součástí stejného fyzického prostoru, méně pravděpodobně budou jednat jako komunita soudržná. Pokud je pojem místa dosazen ze shora či zvenčí, tak že jej obyvatelé nerozpoznávají jako svoje vlastní, můžeme očekávat menší vazbu na cíle a snažení komunity v rámci lokality, a menší úsilí ke společnému dosažení těchto cílů. Lidské vnímání místa které obývají může být ovlivněno nejen fyzickými hranicemi, ale také hranicemi vytvářenými vnímáním socioekonomických, kulturních a etnických rozdílů v území. Takto rozdělení lidé se těžko shodnou na společných prioritách (Middleton, Murie Groves 2005). To znamená, že místní historie, kulturní dědictví, solidarita mezi obyvateli a jejich silná identita s regionem jsou také důležité faktory rozvoje. Lidé s vyšší regionální identitou více participují v rozvojovém plánování. Na druhou stranu je třeba brát v úvahu, že ti nejvíce aktivní jsou také ti, co zvažují či chtějí odejít z regionu, zatímco ti co chtějí definitivně v místě zůstat jsou ti nejvíce pasivní. Existence silné regionální identity umožňuje růst sociálního kapitálu (sítě, sdílené hodnoty a důvěra) a kooperace. Regionálně a lokálně zakotvená identita vytváří větší kolektivní a osobní motivaci k práci, podporuje učení a občanské aktivity. Existuje souvislost mezi síťováním a budováním institucí a silnou regionální identitou (Raagma 2002).

4. Závěr

I přes výtky směřované k možnému kulturnímu či sociálnímu determinismu regionálního rozvoje uvedené v úvodu textu je jasné, že sociální faktory svoji úlohu v rozvoji regionů sehrávají a je možné je zahrnout pod pojem sociální kapitál. Důležité faktory regionálního rozvoje jsou v tomto ohledu především sítě regionálních aktérů ze soukromého, veřejného i neziskového sektoru zprostředkující informace a umožňující kooperaci, efektivní občanská participace a sounáležitost s regionem.

Nové politiky regionálního rozvoje se spíše než na investice zaměřují na endogenní regionální růst ve formě výzkumu a vývoje, inovací a podnikání. Klíčové je vytváření podmínek pro inovaci a růst, ale také pro vytváření sítí (síťování) a institucionální spolupráci. Typickými nástroji jsou pak například výzkumné parky, instituce transferu technologií a partnerství veřejného a soukromého sektoru (public private partnership) atp. (Beugesdijk, Van Schaik 2005).

Jelikož může být sociální kapitál považován za vlastnost skupiny, a vyžaduje spolupráci, otevírá se při jeho vytváření prostor pro působení vlády. Ta může podporovat svými opatřeními prostředí vhodné ke kooperaci a participaci v lokálních organizacích, podporovat tak výměnu informací (Iyer, Kitson, Toh 2005). V posledních 20 letech se veřejná participace stala hlavním atributem regionálního plánování. Stoupající komplexita společnosti a stále se zvyšující hladina vzdělanosti a přístupu k informacím prostřednictvím informačních technologií limituje tradiční top-down praktiky plánování a rozšiřuje kolektivní vyjednávání a komunikaci v plánování, které je pak nazýváno komunikativním, participativním či kooperativním (Raagma 2002).

Veřejná participace a úspěch procesu rozvoje jako celku je ovlivněn postojem autorit, na straně jedné, a postojem lidí, jejich aktivitou a znalostmi na straně druhé. Jelikož existuje vztah mezi institucionální hustotou a regionální identitou, existence velkého množství regionálních institucí garantuje aktivnější participaci a udržitelný občanský rozvoj. Vytváří se aktivní a dynamická síť, která slouží k posilování lokálního či regionálního potenciálu. Veřejná participace často závisí v první řadě na jednání autorit a jejich postoji k potřebě této participace. Nedostatek politické vůle a strach z toho, že silná občanská participace a množství institucí a názorů zpomalí proces rozvoje, se může stát překážkou (Raagma 2002).

Beugesdijk, Sjoerd, Ton Van Schaik. 2005. „Differences in Social Capital Between 54 Western European Regions.“ *Regional Studies* 39 (8): 1053-1064.

Callois, Jean-Marc, Francis, Aubert. 2007. „Towards Indicators of Social Capital for Regional Development Issues: The Case of French Rural Areas.“ *Regional Studies* 41 (6): 809 – 821.

Fromhold-Eisebith, Martina. 2004. „Innovative Milieu and Social Capital – Complementary or redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development?“ *European Planning Studies* 12 (6): 747-765.

Hidjimichalis, Costis. 2006. „Non-economic factors in economic geography and „New Regionalism“: a sympathetic critique.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (3): 690 -704.

- Iyer, Sriya, Michael, Kitson, Bernard, Toh. 2005. „Social Capital, Economic Growth and Regional Development.“ *Regional Studies* 39 (8): 1015-1040.
- Mohan, Gilda, Mohan, John. 2002. „Placing Social Capital.“ *Progress in Human Geography*. 26 (2): 191-210.
- Murie, Alan, Rick Groves, Alan Middleton. 2005. „Social Capital and Neighbourhoods that Work.“ *Urban Studies* 42 (10): 1711-1738.
- Polese M., Shearmur R. „A Canadian case study with thoughts on local development strategie.“ *Pápera in Regional Science* (85) 1:23-46.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Raagma, Garri. 2002. „Regional Identity in Regional Development and Planning.“ *European Planning Studies* 10 (1): 55-76.
- Van Oorschot, Wim, Wil, Arts, John, Gelissen .2006. „Social Capital in Europe: Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaced Phenomenon.“ *Acta Sociologica* 49 (2): 149-167.